

М. М. Скорик

МОДЕЛЬ ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЙ: ШЛЯХИ ПОВБУДОВИ

Розглянуто можливі способи оцінювання психологічних теорій і ретроспективного оцінювання зокрема. Проаналізовано можливості і критеріальний ряд інтернальних підходів, які оцінюють теорії крізь призму системи принципів, психологічних понять та категорій. Проаналізовано й представлено наукознавчі і наукометричні (екстернальні) підходи до оцінювання та запропоновані ними комплексні критерії. Зроблено висновки про доцільність конструювання власної моделі оцінювання соціально-психологічних теорій і прототеорій на основі обох груп показників; запропоновано будувати її як компліментарну щодо прийнятих моделей дисциплінарного історіописання.

Ключові слова: інтерналізм/екстерналізм, соціально-психологічна теорія, наукознавство, наукометрія.

Проблема. Сучасна ситуація в українській соціальній психології потребує визначення її ретроспективи, аналізу минувшини, виокремлення та перегляду низки соціально-психологічних ідей, розроблених та запропонованих ученими-психологами і, ще раніше, мислителями минулого, які є фундаторами нашого сучасного наукового соціально-психологічного мислення. Тому оцінювання соціально-психологічних теорій, яке передбачає розв'язання проблем періодизації, відбору персоналій учених, дослідників та, на ранніх етапах, мислителів, які зверталися у своїй творчості до соціально-психологічних ідей, а відтак систематизації цих ідей, окремих теоретичних положень і зрештою цілих теорій, актуалізується, стає затребуваним і набуває гостроти.

Мета статті: запропонувати цілісне бачення можливої моделі оцінювання соціально-психологічних теорій і визначити допустимі параметри такої моделі. Вирішення цього завдання є складовою ще ширшого – мети оцінювання. Саме оцінювання ставить за мету визначити можливості розвитку української соціальної психології на власній теоретико-методологічній основі.

Наукова література щодо оцінювання теорій походить із чотирьох тематичних блоків: історії психології, наукознавства, історії науки та соціології науки. При цьому йдеться про досить давні праці, оскільки цю проблему вперше було порушено й взято до розроблення ще в 1970-х роках. Відповідно сучасні напрацювання із зазначених питань, можливо, уточнюють вироблені на тоді пропозиції щодо нау-

кового аналізу проблеми. Водночас зауважимо й достойні спроби застосувати ці теоретичні пропозиції в реальному історико-психологічному аналізі, до проведення якого долучилися сучасні українські історики та методологи психологічної науки. Тут слід назвати цікаві сучасні розробки істориків соціальної психології та її методологів, переважно Інституту соціальної та політичної психології НАПН України: Ю. С. Кальницької [6; 7], В. В. Рибалка [17], Н. В. Хазратової, Л. Е. Орбан-Лембрик, П. І. Бублика та ін., що розвивають дослідницьку програму, закладену працями М. М. Слюсаревського. Крім них, варто назвати окремі цікаві і ґрунтовні розвідки із цих питань, представлені в працях українських істориків психології І. В. Болотнікової [2], І. В. Данилюка [4], В. М. Мартинюка [14] та деяких ін.

Крім згаданих праць, ми приймаємо до уваги досвід оцінювання психологічних теорій російського психолога А. В. Юрєвича, який вивчав питання психологічної науки як соціального інституту [24–27; 29; 30], структуру, джерела та склад психологічних теорій і знання [22; 32], основні напрямки розвитку психології та форми взаємодії психологічної науки із суспільством [22; 23]. Цікавими також видаються окремі праці істориків радянської і російської психології Ю. Н. Олейника [8; 16], В. А. Кольцової [8; 9] та деяких ін.

Останньою групою літературних джерел є праці сучасних соціологів та методологів науки. Оскільки зазначені теми не поширені в українській історії психології, і в пострадянській так само, це передовсім закордонні праці, що звертаються до не популярних в історії і методології нашої науки дискусій інтерналізму-екстерналізму [37; 38], критичного підходу й проекту “нової історії психології” [36], пропозицій перегляду історії психології з урахуванням її соціальних виходів та перспектив [39] тощо. Водночас ми взяли до уваги і значно давніші праці з проблеми, віднесені до класичних, зокрема доробок Р. Рорті, Т. Куна та ін.

Насамперед спробуємо виділити не вирішені раніше питання загальної проблеми. У згаданих вище працях порушуються й розглядаються важливі питання щодо того, як можна оцінювати психологічні знання. Як у цілому, так і в окремих аспектах таке оцінювання може стосуватися проблем періодизації, розмежування, впливовості та динаміки окремих ідей і теорій; можливих варіантів співвідношення психологічних ідей та (соціального) контексту, в якому вони виникли, тощо.

Спробуємо зорієнтуватися в деяких важливих для нашої теми питаннях. Перше – досвід оцінювання психологічних теорій, накопичений і нині загальноприйнятий у вітчизняній історико-психологічній

науці. Друге стосується змін у режимах оцінювання, які розробляють сучасні вітчизняні і пострадянські історики психології. (Тобто, розробляючи ці пропозиції до моделі оцінювання соціально-психологічних теорій, ми враховували, що ситуація в галузі протягом останніх 20-ти років зазнала зазначених змін і що історіографи психології методологічно реагують на ці зміни.) Третє – ми враховуємо і критично розглядаємо досвід аналізу історії науки, зроблений постпозитивістами, які спеціально вивчали динаміку змін у науці та визначали критерії для виявлення змін.

Висвітлення цих питань ми вважаємо визначальним для розроблення дієвої моделі оцінювання соціально-психологічних теорій.

Досвід оцінювання теорій у радянській історико-психологічній традиції. Ми виходили з того, що не починаємо з чистого аркуша, адже системи оцінювання теорій імпліцитно закладені в будь-які систематизації і тому їх містить кожна історія психології, у тому числі й галузева. І вони можуть бути звідти експліковані.

Окремий сегмент із цього погляду становить теоретизування щодо історії психології – у нашій науковій традиції праці цього жанру класифікують як праці з *методології історії психології*. У радянській історії психології існували такі класифікаційні системи. Найвідоміша з них – історико-категоріальний аналіз М. Г. Ярошевського. Але й інші відомі психологи продукували власні, хоч і менш відомі, системи і застосовували їх. Наприклад, таку систему можна виявити в структурі і побачити відтак розгорнутою в змісті посібника із соціальної психології П. М. Шихірева, як і в низці інших посібників з історії дисципліни.

Цей тематичний сегмент розроблявся хронологічно найдовше, і він найбільший джерельно і кількісно. Відповідно і здобутки є вагомими. Самі результати ми наведемо нижче, коли обґрунтовуватимемо положення, необхідні для розробки моделі оцінювання психологічних теорій, та обговорюватимемо показники. Загалом же перегляд існуючих напрацювань показав, що радянській історії психології в цілому притаманні так звані “логіцистські” уявлення про розвиток дисципліни і, відповідно, логіцистська схема її аналізу [18]. Вітчизняну історію психології, у викладі фахівців, складають передовсім теорії та їх понятійно-категорійний ряд, а також, але в другу чергу, персоналії їхніх творців [18]. Це провідна практично втілена схема дисциплінарного історіописання. Сама по собі ця схема є дуже важливою для побудови моделі оцінювання теорій, бо вона, і тільки вона, вказує як на ті, яких ми маємо з надлишком, так і на ті, яких бракує. Виявлена та описана, ця схема може бути використана як свого роду дороговказ для пошуку

нового історико-психологічного знання, байдуже, сучасного чи в ретроспективі. Зрозуміло, її використання як дороговказу вимагає множини можливих вимірів дисциплінарного історіописання та/або його аналізу, щоб з ними можна було зіставити цю провідну схему. Так би мовити, накласти на реальну схему сітку можливих показників. Для цього потрібно систематизувати останні та здійснити їх подальший відбір.

Зміни в режимах оцінювання в пострадянській історії психології. Але питання про “множину можливих показників” не є аж таким само собою зрозумілим, і самі вони не лежать на поверхні. Для їх віднаходження ми маємо декілька джерел – як, наприклад, внутрішньо-психологічні методологічні дискусії (1); кількісні дані про динаміку/розширення кількості застосовуваних психологічних теорій (2), методологічні рефлексії істориків психології, які намагаються розширити фаховий інструментарій (3), тощо.

По ознайомленні з ними друге, що ми враховували при розробці цих пропозицій до моделі оцінювання соціально-психологічних теорій, це те, що історіографи радянської та пострадянської психології наразі перебувають у пошуку нових режимів історіописання та його оцінювання. (Не в останню чергу – унаслідок стрімких змін у галузі, що відбуваються протягом двох останніх десятиліть). Це добре показують уміщені на спеціально присвяченому історії (“русской, советской, российской”) психології інтернет-порталі Псюхе.ру [40] праці російських істориків психології. Історики відшуковують і представляють нові, порівняно з панівними, можливості для опису наявного історико-психологічного знання, як-от проблемологічний; полісистемний; кліометричний; метапредметний тощо підходи. Є й показові праці відомих учених, що працюють у цьому ж напрямку, зокрема цикл робіт А. В. Юрєвича [23; 28] чи окремі праці В. О. Мазілова [13]. Для нас важливий не тільки зміст альтернативних пропозицій оцінювання, а й сам факт їх пошуку та оприлюднення сучасними історіографами та методологами вітчизняної дисциплінарної історії. Ми бачимо в цьому ознаку посилення уваги фахівців до свого інструментарію; їх уже не задовольняють відомі й поширені методи оцінювання психологічних теорій, які виходили з “логіки” науки. Ми розцінюємо це як ознаку важливої зміни в предметному полі галузі і враховуватимемо її, обираючи засоби для моделі оцінювання соціально-психологічних теорій.

Активний пошук *альтернативних* пропозицій оцінювання й опису вітчизняного історико-психологічного знання вимагає відповіді на питання: *альтернативних чому?* Вище [18] ми вже згадували про історіографічні моделі вітчизняної історії психології і те, що, за ре-

зультатами нашого дослідження, найавторитетнішим і найбільш поширеним у вітчизняній традиції є історико-категоріальний аналіз, що належить до інтернальних (“внутрішньонаукових”) історіографічних схем.

Розгляньмо детальніше схему логіко-наукової, або предметно-логічної, зумовленості наукового знання, найґрунтовніше розроблену М. Г. Ярошевським. На думку дослідника, розвиток психологічної науки можна описати через “органічне зростання знання, ... те, що його історія підлягає певній логіці”, через “нарощування пояснювальної й передбачувальної сили психологічних понять і категорій” [33, с. 435]. Тобто можна виділити так звані внутрішні пізнавальні ресурси науки, у ролі яких виступають поняття, категорії та інтелектуальні структури.

У логіці розвитку наукового знання Ярошевський виділяє його інваріантні, стійкі, – бо зберігають своє значення і в разі зміни змісту знання, – компоненти, що є, на його переконання, регуляторами пізнавального процесу. До інваріантного ядра належать наукові принципи, категорії і проблеми, які складають “категоріальний лад”, “сітку” або “вузли” наукового мислення [35, с. 175]. “Система категорій (категоріальна сітка) є колективною творчістю й надбанням... Категорії <....> входять до складу тих принципів і опорних понять, які, будучи прийнятими всім співтовариством дослідників, регулюють діяльність кожного з них” [34, с. 15-16]. Учений наголошує, що такий категоріальний лад виникає і розвивається за об’єктивною логікою, відображаючи останню у узагальненому вигляді.

Найбільш загальними, стійкими, взаємозалежними, але такими, що не зводяться одна до одної, формами думки він вважає предметні категорії, що виступають як важливий інваріантний регулятор конкретних теоретичних ідей [33, с. 12]. Визначити, узагальнити й увічнити такі ідеї у вигляді “категоріального апарату психології” Ярошевський формулює як особливе завдання історико-психологічного дослідження, що, на його думку, допоможе визначити справжню динаміку психологічних ідей та логіку їхнього розвитку.

Практичне застосування цього різновиду аналізу ілюструє, наприклад, набуття психологією статусу самостійної науки. У цьому разі ознакою її становлення буде “кристалізація категоріального апарату”, “крізь призму якого психічна реальність відкривається в її самотній будові” [там само, с. 15]. Подібним чином категоріальний аналіз можна застосувати при виділенні окремих психологічних шкіл (“одні блоки категоріального апарату стали осередком експериментально-теоретичної роботи на шкоду іншим (категорія образу домінувала в гештальтизмі, дії – у біхевіоризмі, мотиву – у фрейдизмі)”) [там само].

Мінусом цього виду аналізу, на думку самого вченого-розробника, є методична невиробленість практичних прийомів науково-категоріального аналізу [там само, с. 13]. Водночас огляд праць сучасних історіографів історії психології показав інші виміри недостатності самого лише категоріального аналізу в нинішніх умовах. Це виявилось при спробах вирішити деякі нові питання з історії вітчизняної психології, зокрема виявлення нових імен; “відновлення” в ній вилучених через ідеологічні міркування напрямків (педологія); зрештою, вибудовування історії новопосталих напрямків психологічної науки, її порівняно недавніх відгалужень, як-то вітчизняна юридична, політична чи й соціальна психологія тощо, які неможливо вибудувати, виходячи з панівного канону дисциплінарної історії. Цей досвід є важливим для нашого завдання з огляду на мету, для якої створюється дана модель: визначити можливість розвитку вітчизняної соціальної психології на власній теоретико-методологічній основі.

Із зазначеного вище випливає, що побудова моделі оцінювання соціально-психологічних теорій має враховувати й екстернальні, й інтернальні показники. Водночас проблема не тільки у відборі окремих комплексних показників, а й у їх змістовому наповненні. Через те, що вітчизняній історії психології притаманна сильна й переконлива традиція аналізувати внутрішній стрій психологічних теорій, тобто оцінювати свою наукову галузь за переважно “внутрішньонауковими” інтернальними показниками, саме останні є порівняно добре розробленими. Тому в ході побудови моделі оцінювання психологічних теорій окремих зусиль вимагатиме завдання пошуку і відбору необхідних та доцільних екстернальних показників розвитку науки.

Постпозитивістський досвід аналізу історії науки. Вирішуючи це завдання, ми не можемо звернутися до сучасної професійної літератури: у доступних нам історико-психологічних джерелах це питання не обговорюється і вважається вирішеним. Фактично це завдання повертає нас від сучасного етапу до 1970-х років, коли проблема цього співвідношення активно дискутувалась. Тому ми маємо враховувати досвід аналізу історії науки, який зробили постпозитивісти. Як відомо, вони якраз і спеціалізувалися на виявленні змін у розвитку науки і їх осмисленні. Зокрема, піддали сумніву кумулятивний варіант розвитку науки як безперервного процесу накопичення наукових знань і стали розглядати історію науки як дискретний процес – розвитку через наукові революції (у радикальній версії Т. Куна). Це буквально відчинило двері перед соціологічними версіями аналізу науки (у радянському варіанті – наукознавчими). Адже слід було чимось пояснювати різкі зміни пізнавальних моделей, сформованих у межах

тої чи тої наукової галузі. У результаті “внутрішні” – “інтернальні” – чинники розвитку науки почали доповнюватися екстернальними, “зовнішніми”.

Із викладеного випливає, що до дискусії про інтернальні/екстернальні чинники в розвитку науки ми ставимося серйозно; не приймаємо поширеної серед вітчизняних істориків психології точки зору, згідно з якою ця дискусія вважається закритою; і активно застосовуємо цю схему подвійних чинників у проекті побудови власної моделі. Самі чинники ми розуміємо і визначаємо відповідно до введених І. Лакатосом понять “внутрішньої” та “зовнішньої” історії науки [11, с. 203]. Перша, інтернальна, передбачає, що детермінувальний вплив на розвиток науки роблять когнітивні чинники: наука має свою внутрішню історію. Її можна виокремити, спершись на внутрішні критерії науковості, прийняті стандарти раціональності. “Зовнішня” історія акумулює решту чинників, які не впливають на суттєві характеристики науки, бо, як каже Лакатос, “...будуючи внутрішню історію, історик науки дуже розбірливий; він знехтує всім, що видаватиметься ірраціональним з погляду його теорії раціональності” [там само, с. 232]. Отже, як передбачає інтернальний підхід, історію науки можна і слід пояснювати, не звертаючись до інших (переважно соціальних) чинників.

Екстерналістський підхід, “зовнішня” історія науки, навпаки, передбачає неодмінне звертання до соціальних чинників як доконечно необхідних у теоретичній реконструкції історії її розвитку. І він є чимось значно більшим, аніж складні відносини науки і суспільства [5]. Зокрема через те, що саме формування знання є подвійним процесом. Як у ході формулювання наукової проблеми (гіпотези), так і під час перевірки отриманих результатів зв'язок з історією (соціумом) та з історичним (соціальним) компонентом у методології неминучий. Знання існує в часі й просторі та є історичним [10]. Крім усього, обов'язково треба врахувати, що ці радикально історичні висновки будувалися на матеріалі історії природничих, а не гуманітарних чи соціальних наук, де такого роду залежності є набагато глибшими.

По ознайомленні з результатами цих дискусій ми приймаємо до уваги тезу Т. Куна про можливу детермінувальну роль обох груп чинників як залежну від стадій розвитку тої чи тої науки. Інтернальні чинники є вагомішими на стадії розвитку “нормальної” науки, тоді як екстернальні набувають ваги на допарадигмальній стадії чи в поліпарадигмальному стані розвитку галузі. Це узалежнює вибір від визначення стану галузі.

Екстернальні, чи зовнішньонаукові (наукометричні), показники. Підставою для залучення даної групи показників до оцінювання соціально-психологічних теорій є їх активне, хоч часто й не відрефлексоване використання для демаркації (виділення) психологічних шкіл, напрямків та традицій, а також для оцінювання динаміки їхнього розвитку. Історіографи оцінюють цю групу критеріїв, усе ж наявних в історико-психологічних працях (підручниках і посібниках), як імпліцитні або ж напівекспліцитні. Наразі можливості їх застосування досить активно розглядаються в рамках психологічної історіографії.

Застосування критеріїв даної групи активно вивчалось у рамках наукознавства з 1970-х років. У цій галузі науки вони досить добре розроблені, що мінімізує часові й інтелектуальні затрати на їх адаптацію для цілей вивчення з їхньою допомогою соціально-психологічних теорій. На відміну від практики вітчизняного дисциплінарного історіописання, яке доволі чітко асоціюється переважно з вивченням спадщини окремих учених, основним “героєм” і провідною темою досліджень цього напрямку були інституціоналізовані об’єкти, що характеризують дисциплінарну структуру [15, с. 305] науки: “наукова школа”, “традиція”, “наукова спільнота/співтовариство”. Нинішні історіографи психологічної науки теж стверджують, що “розвиток науки здійснюється завдяки діяльності ... наукових співтовариств”, розуміючи останні як синонімічні “науковій школі” [3].

Щоб наочно проілюструвати придатність чи непридатність зовнішніх показників для спостереження за динамікою розвитку психологічної науки, розгляньмо критеріальний ряд (зовнішні і внутрішньо-наукові показники), за яким можна відстежувати ці явища, наприкладі “наукової школи” в цілому чи окремих “ліній” [17, с. 22-24] у них зокрема. Останню розглядають як співтовариство вчених різних статусів, компетенції й спеціалізації, що під керівництвом лідера координують свою дослідницьку діяльність, зробили внесок у реалізацію й розвиток дослідницької програми й здатні активно представляти й захищати її цілі і результати. Таку спільноту можна виокремити за такими критеріями, як: офіційний статус дослідників, які належать до тієї чи іншої школи; їхня компетенція; їхня спеціалізація; дослідницька програма; цілі дослідницької програми; результати дослідницької програми; проблемна ситуація; категоріальна структура предметної сфери; система категорій (якою послуговується та чи інша школа); автори, які позиціонуються як прихильники даної школи; сукупність публікацій цієї наукової школи [20, с. 127]. Як видно, у даному разі представлено модель оцінювання, яка включає як внутрішньонаукові, так і зовнішні щодо неї показники. Водночас така схема оцінювання є надто загаль-

ною: за основну одиницю аналізу вона бере велике за обсягом поняття дослідницької програми. Нагадаємо, що останню визначають як “суккупність і послідовність теорій, пов’язаних спільною основою основних ідей та принципів, що безперервно розвиваються” [12, с. 147-148]. Це кущ теорій, а не окремі теорії. Тому суттєва для дослідницької програми структура: чітко окреслене ядро, фундаментальні припущення, правила “позитивної” евристики (приписи, у який спосіб прокладати подальший хід досліджень) і “негативної” евристики (заборони-інформація про те, яких способів слід уникати) – буде спільною для цієї низки теорій і не зможе бути використана як критерій для відокремлення одна від одної самих теорій.

На інший приклад натрапляємо в працях В. Б. Гасимова, який розглядав наукову школу як системне утворення і виділяв сукупність характеристик для неї властивостей, але внутрішньонаукові критерії до розгляду не брав. Можливих показників дослідник виділяє десять:

- *генетичні зв’язки*. Структурні зв’язки між членами наукового колективу звичайного типу є складним відображенням численних генетичних зв’язків (під кутом зору системи уявлень і дослідницьких апаратів);

- *субординаційні зв’язки*. У рамках школи субординація повністю відповідає координації, оскільки відображає статуси й ролі її членів лише у зв’язку з їхньою діяльністю, спрямованою на реалізацію дослідницької програми, що є основою наукової школи;

- *керівний механізм*. Внутрішня мотивація вчених, що представляють наукову школу, як правило, визначається розвитком дослідницької програми;

- *взаємозалежність наукових внесків*. У науковій школі як системі основні властивості її елементів (окремі вчені) визначаються структурою цілого;

- *примат активності системи*. Взаємодія в школі допускає такі форми активності й стимулювання “колективної мотивації” її членів, які конвергують із науковою програмою. Активність членів школи, внутрішня мотивація, оригінальні підходи й концептуальні побудови, що не збігаються з програмою школи, не набувають розвитку до завершення програми, розпаду школи або виходу з неї вченого, який не поділяє домінуючі підходи;

- *асиміляція неофітів*. Неофіт, будь-то вчений високого статусу або студент-стажист, стаючи членом школи, проходить (під керівництвом глави школи й інших її членів) стадію учнівства. Член школи має більші переваги перед іншими вченими, тому що має у своєму розпорядженні дослідницький апарат, адекватний програмі;

- *динамізм школи.* Успішність реалізації дослідницької програми школи визначається динамізмом спрямованості й методів дослідження, “урівноваженістю” дивергентності й конвергентності пошуку – експериментального й концептуального, що досягається, очевидно, динамізмом ролей і кадрового складу школи. У всіх цих випадках з огляду на обмеженість числа співробітників, що одночасно “працюють” на школу, вона може вижити й реалізувати програму, лише проявляючи динамізм і лабільність своєї структури, кадрового складу, шляхом поступового розширення складу, тимчасового стажерства й фактичного виходу з колективу “ветеранів”, що виконали своє призначення;

- *відносна стохастичність функціонування підсистем.* Сукупність учених, які кооперують свої зусилля з розроблення програми школи, може, у разі її достатньої численності, розпадатися на окремі підсистеми – групи. Ці групи діють у межах основної дослідницької програми, але розробляють її послідовні, еквівалентні або альтернативні фрагменти (із застосуванням різних наборів дослідницьких операцій, процедур і засобів);

- *тривалість існування наукової школи.* Вона обмежена періодом реалізації програми – публікацією сукупної системи знань.

- *функціональна визначеність елементів.* Членами школи (“елементами”) є не всі співробітники, що беруть участь у дослідженні, і не всі ті, хто сприйняв ідеї генератора програми (“учні”), а лише ті вчені, що зробили вагомий внесок у сукупну систему знань, стали і суб’єктами, і об’єктами полеміки з опонентами – членами альтернативних шкіл та інших наукових спільнот (див. [20, с. 139]).

Запропоновані В. Б. Гасимовим критерії аналізу вкладаються у три основні напрямки вивчення – вивчення рольової структури наукової школи, структури апарату продукування наукового знання й структури зрушень у загальнозначущому фонді наукових знань, які школа продукує унаслідок її діяльності (див. [там само, с. 127]). Як бачимо, дана схема можливих показників є достатньо розгалуженою і включає як “рольові”, так і “програмні” елементи. Позитивно, що окремі із запропонованих елементів можна “довести” до кількісно вимірюваних індикаторів та застосувати з конкретно-емпіричною метою оцінювання розроблюваних соціально-психологічних теорій.

Цікавий, уже сучасний, підхід пропонує історіограф історії психологічної науки Є. Ю. Воронова. Вона обґрунтовує полісистемний підхід до вивчення феномена наукової школи, що полягає у виділенні трьох взаємозалежних об’єктів, розглянутих як самостійні системи: автора концепції, очолюваної ним наукової школи та наукового співтовариства в цілому [3]. Дослідниця виділяє чотири комплексні

показники (одиниці аналізу), які мають характеризувати ці три системи, а саме: авторську концепцію керівника наукової школи; продукти діяльності “ядра” наукової школи, пов’язані з реалізацією дослідницької програми керівника й власних програм; внесок наукової школи в розвиток предметного поля в досліджуваній сфері знання; образ школи в науковому співтоваристві.

Ці показники, на думку Воронової, взаємопоєднуються. Так, взаємодія авторської концепції і наукової школи може бути розкрита через (1) вияв відповідностей у змісті досліджень членів школи і дослідницької програми її керівника та (2) аналіз коригування дослідницької програми з огляду на результати, отримані членами школи. Взаємодія школи і наукового співтовариства може бути вивчена шляхом: (1) публікації напрацювань членів школи; (2) їхньої участі в наукових дискусіях; (3) наукової критики на їхню адресу; (4) цитування й визначення кількості посилань на праці представників школи. Дослідниця вважає також за необхідне включати показники, які визначають динаміку існування й діяльності школи (аналіз динаміки творчості керівника школи в порівнянні з тривалістю продуктивності школи і динамікою популярності школи в науковому середовищі); особливості структури наукової школи (зіставлення структурних характеристик наукової школи й специфіки взаємодії керівника з її членами з ефективністю її діяльності й популярністю в науковому співтоваристві) тощо. За Вороноюю, кожна з названих одиниць має якісну визначеність і власні критерії оцінювання.

Позиція Є. Ю. Воронової цінна тим, що унаочнює доцільність наукометричних методів у вивченні та оцінюванні стану психологічної науки, наочно показує коло дослідницьких завдань, які дозволяють вирішувати наукометричні методи:

- оцінка та прогнозування інтенсивності розвитку окремих наукових напрямків;
- дослідження персонального складу наукових шкіл;
- визначення продуктивності суб’єктів наукової творчості (індивідуальних та колективних);
- кількісне оцінювання впливу нових концепцій, ідей і методів на різні сфери знань;
- виявлення зміни пріоритетів у науці, ступені визнання й прийняття науковим співтовариством тих або інших ідей, їхньої спадкоємності в наукових дослідженнях та ін.

Застосування наукометричних методів може бути дуже зручним для історико-психологічних цілей. Проілюструємо це. Російські дослідження останніх років (оскільки про українські дослідження ми не знайшли такого роду інформації) показують, що сучасна російська

психологія, принаймні в її “фундаментальній” частині, як і раніше, спирається на ключові положення радянської психології, розвиваючи їх тією чи іншою мірою. Сформовані в ній наукові традиції і школи розвиваються й сьогодні (хоч наразі і немає чітко виражених лідерів) [1]. Саме дослідження здійснено методом аналізу частоти посилань (відносний індекс цитування) на праці російських та інших зарубіжних психологів, унаслідок чого було виділено чотири кластери. Кластер з високим індексом цитування утворили засновники радянської психології (за рангами: Л. С. Виготський; С. Л. Рубінштейн; О. М. Леонтьєв, Б. Г. Ананьєв). Два середніх кластери представлені класиками світової психології (З. Фройд, К. Г. Юнг, А. Маслоу, К. Роджерс, К. Левін) і великими радянськими психологами (Б. Ф. Ломов, А. В. Брушлінський, В. М. Мясіщев, О. Р. Лурія та ін.). У кластер з низьким індексом цитування потрапили яскраві представники західної когнітивної психології й біхевіоризму (Дж. Міллер, Дж. Брунер, У. Найссер, Б. Скінер та ін.). Як бачимо, у цьому разі наукометричні показники виявилися непоганим способом з’ясувати поширеність та відносну впливовість наукових психологічних напрямків.

Висновки. У ході нашого дослідження ми розглянули і по змозі узагальнили критерії оцінювання соціально-психологічних теорій, визначені в межах кількох груп джерел. Аналіз останніх дав змогу виокремити кілька напрямків можливого критеріального оцінювання психологічних теорій.

До них відносимо історико-категоріальний аналіз, який передбачає спеціальний розгляд історії психології через розкриття “логіки руху” психологічної наукової думки та виділення й опис “стійких структур”, покладених в основу її розвитку. (Напрямок, системно розроблений М. Г. Ярошевським, хоча окремі його компоненти можуть бути відстежені й на більш ранніх етапах психологічної історіографії). Цей напрям критеріального оцінювання тяжіє до загальнонаукового пізнавального ідеалу, так званого класичного ідеалу раціональності; узагальнення, які входять у зміст історико-категоріального аналізу, передбачають існування низки теорій, які, так би мовити, працюють в одній парадигмі, а тому мають більш-менш спільний тезаурус та поле явищ, на яких він може бути застосований.

Іще одним можливим форматом оцінювання розвитку соціально-психологічних теорій може стати узагальнювальний підхід, розроблений у межах наукознавства як інтегративної програми оцінювання розвитку багатьох наукових галузей. Наукознавчий аналіз, хоч і зосереджений переважно на вивченні структури й динаміки наукової діяльності загалом і розглядає взаємодію науки з іншими соціальними інститутами й сферами матеріального і духовного життя

суспільства, тобто наголошує на “зовнішніх” індикаторах оцінювання, може бути досить ефективним для вивчення динаміки галузі та її окремих складових – течій та наукових шкіл. Фактично саме таку програму на матеріалі психологічної науки ефективно втілює А. В. Юревич. Застосування наукознавчих і, вужче, наукометричних методів дає можливість вирішувати досить широке коло дослідницьких завдань, зокрема оцінювати та прогнозувати інтенсивність розвитку окремих наукових напрямків; досліджувати персональний склад наукових шкіл; визначати продуктивність суб’єктів наукової творчості (індивідуальних і колективних); кількісно оцінювати вплив нових концепцій, ідей і методів на різні субгалузі психологічних знань; виявляти зміни в пріоритетах психологічної науки, ступінь визнання та прийняття науковим співтовариством окремих ідей, їх спадкоємності в наукових дослідженнях тощо.

На нашу думку, необхідний формат ретроспективного оцінювання соціально-психологічних теорій і прототеорій може конструюватися на обох цих пропозиціях. Вибудовуючи власну модель оцінювання соціально-психологічних теорій, слід також буде враховувати поточну практику оцінювання, утілену в прийнятих напрямках дисциплінарної історії. Ідеться про перевагу в ній інтернальних форм аналізу – розгляду історії психологічної науки переважно через їх категоріальний ряд – і методичний пріоритет, що надається біографічному методу. Вважаємо, що ефективним засобом при цьому може бути аналіз розвитку соціально-психологічного знання через спільноти, що у випадку ретроспективного оцінювання набувають вигляду наукових шкіл.

Отже, оптимальна модель ретроспективного оцінювання соціально-психологічних теорій і прототеорій мала б, на нашу думку, поєднувати критерії, розроблені в межах історико-категоріального аналізу, з наукометричними показниками.

Література

1. *Аллахвердов В. М.* Послесловие к съезду / В. М. Аллахвердов // Психология. – 2004. – Т. 1, № 2. – С. 62–68.
2. *Болотнікова І. В.* Розвиток ідей цілісного дослідження дитини в українській педології 20-30-х років ХХ століття : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / І. В. Болотнікова. – К., 2004. – 186 с.
3. *Воронова Е. Ю.* Полисистемный подход в исследовании научной школы / Е. Ю. Воронова // История отечественной и мировой психологической мысли: Постигая прошлое, понимать настоящее, предвидеть будущее. – М. : Ин-т психологии РАН, 2006. – С. 35–40.

4. Данилюк І. В. Історія психології в Україні: Західні регіони України (кінець XIX – початок XX століття). Проблеми періодизації та основні напрямки : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. – К., 1998. – 195 с.
5. Ждан А. Н. История психологии. От Античности до наших дней : учебник / А. Н. Ждан. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
6. Кальницька Ю. С. Історичні та соціокультурні передумови становлення соціально-психологічного знання в українському контексті у другій половині XIX століття / Ю. С. Кальницька // Вісник Чернігівського державного педагогічного ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Випуск 74. Серія: Психологічні науки: зб. наук. праць : у 2-х т. – Чернігів: ЧДПУ, 2009. – Вип. 74. – Т. 1. – С. 201–203.
7. Кальницька Ю. С. Історія соціальної психології в Україні: теоретико-методологічні засади дослідження / Ю. С. Кальницька // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. – К. : Міленіум, 2010. – С. 94–96.
8. Кольцова В. А. История психологии: теоретические и методологические проблемы исследования / В. А. Кольцова, Ю. Н. Олейник // Современная психология. – М., 1999. – С. 578–590.
9. Кольцова В. А. Теоретико-методологические основы истории психологии / В. А. Кольцова. – М. : Ин-т психологии РАН, 2004. – 415 с.
10. Кун Т. Структура научных революций. (С ввводной статьей и дополнениями 1969 г.) / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 300 с.
11. Лакатос И. История науки и ее рациональная реконструкция / И. Лакатос // Структура и развитие науки. – М. : Прогресс, 1978. – С. 203–235.
12. Лакатос И. Методология научных исследовательских программ / И. Лакатос // Вопросы философии. – 1995. – № 4. – С. 147–148.
13. Мазилев В. А. История психологии: необходимость нового историко-методологического подхода [Електронний ресурс] / В. Ф/ Мазилев. – Режим доступу : <http://www.psychе.ru/catalog/is1/element.php?ID=1150>
14. Мартинюк В. М. Особливості розвитку української психології у XVIII столітті (Феноменологія психічного в науковій, науково-прикладній, філософській та художній творчості в епоху Просвітництва : дис. ... канд. психол. наук. – К., 1997. – 166 с.
15. Огурцов А. П. Дисциплінарне знання і научные коммуникации / А. П. Огурцов // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник. 1979. – М., 1980. – С. 299–322.
16. Олейник Ю. Н. История психологии в русскоязычном интернете [Електронний ресурс] / Ю. Н. Олейник. – Режим доступу: <http://www.psychе.ru>
17. Рибалка В. В. Соціально-психологічні ідеї вітчизняної науки 20–60-х років XX століття та акмеологічне розуміння особистості / В. В. Рибалка // Теоретико-методичні засади дослідження динаміки структури інтелектуальних властивостей особистості обдарованих підлітків : матеріали Всеукраїнської конференції 4 квітня 2012 р., м. Київ. – К. : Інформаційні системи, 2012. – С. 18–44.
18. Скорик М. М. До питання про історіографічні моделі сучасної історико-психологічної науки / М. М. Скорик // Наукові студії із соціальної та

- політичної психології : зб. статей. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 26 (29). – С. 83–100.
19. *Степин В. С.* Теоретическое знание: структура, историческая эволюция / В. С. Степин. – М. : Прогресс-традиция, 2000. – 744 с.
 20. Школы в науке / под ред. С. Р. Микулинского, М. Г. Ярошевского, Г. Кребера, Г. Штейнера. – М. : Наука, 1977. – 510 с.
 21. *Юревич А. В.* Звёздный час гуманитариев: социогуманитарная наука в современной России / А. В. Юревич // Вопросы философии. – 2003. – № 12. – С. 113–125.
 22. *Юревич А. В.* Интерпретативные традиции и параметры развития психологической науки / А. В. Юревич // Вопросы психологии. – 2005. – № 5. – С. 119–130.
 23. *Юревич А. В.* Методология и социология психологии / А. В. Юревич. – М. : Ин-т психологии РАН, 2010. – 269 с.
 24. *Юревич А. В.* Наука и бизнес [Электронный ресурс] / А. В. Юревич (в соавт. с И. П. Цапенко) // Наукоеведение. – 2000. – № 4. – Режим доступа : <http://vivovoco.rsl.ru/vv/journal/scilog/scibus.htm>
 25. *Юревич А. В.* Наука и политика [Электронный ресурс] / А. В. Юревич (в соавт. с И. П. Цапенко) // Природа. – 2003. – № 5. – Режим доступа : http://vivovoco.rsl.ru/vv/journal/nature/05_03/yur.htm
 26. *Юревич А. В.* Наука при медиакратии / А. В. Юревич // Наукоеведение. – 2002. – № 1. – С. 69–85.
 27. *Юревич А. В.* Неравное равенство: расслоение российского научного сообщества / А. В. Юревич // Наукоеведение. – 2002. – № 3. – С. 57–74.
 28. *Юревич А. В.* Психология и методология / А. В. Юревич. – М. : Ин-т психологии РАН, 2005. – 312 с.
 29. *Юревич А. В.* Публикуйся или гибни / А. В. Юревич // Мир образования. Образование в мире. – 2006. – № 4 (24). – С. 133–158.
 30. *Юревич А. В.* Социогуманитарная наука в современной России: адаптация к контексту / А. В. Юревич. – М. : ГУ ВШЭ, 2004. – 28 с. – (Препринт WP6/2004/02).
 31. *Юревич А. В.* Стратегия возрождения российской науки / А. В. Юревич // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 11. – С. 24–29.
 32. *Юревич А. В.* Структура психологических теорий [Электронный ресурс] / А. В. Юревич // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 1. – Режим доступа : http://www.history.vuzlib.net/book_o004_page_10.html
 33. *Ярошевский М. Г.* История психологии / М. Г. Ярошевский. – М. : Мысль, 1976. – 462 с.
 34. *Ярошевский М. Г.* Краткий курс истории психологии / М. Г. Ярошевский. – М. : Наука, 1995. – 140 с.
 35. *Ярошевский М. Г.* Трехаспектность науки и проблемы научной школы / М. Г. Ярошевский // Социально-психологические аспекты науки. – М., 1973. – С. 174–184.
 36. *Lovett B. J.* The new history of psychology: A review and critique / Lovett Benjamin J. // History of Psychology. – 2006. – Vol. 9. – № 1. – P. 17–37.

37. Škorić M. Cognitive internalism, social contextualism and presentism in historiography of science / Škorić M. ; Godišnjak Filozofskog fakulteta, Novi Sad. – 2009. – № 34 (2). – P. 217–228.
38. Shapin S. Discipline and bounding: The history and sociology of science as seen through the externalism-internalism debate [Електронний ресурс] / Shapin Steven. Hist. ScL, XXX (1992). – Режим доступу: http://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/3425943/Shapin_Deicipline.pdf?sequence=1
39. Thomas T. The Critique of Psychology: From Kant to Postcolonial Theory / Thomas Teo. – New York : Springer, 2005. – 239 p.
40. <http://psyche.ru> (інтернет-портал Псюхе.ру).

Скорик М. М. Модель оцінювання соціально-психологічних теорій: пути построения

Рассмотрены возможные способы оценки психологических теорий и в частности ретроспективной оценки. Проанализированы возможности и критериальный ряд интернальных подходов, оценивающих теории через призму системы принципов, психологических понятий и категорий. Проанализированы и представлены науковедческие и наукометрические (экстернальные) подходы к оценке и предложенные ими комплексные критерии. Сделано заключение о целесообразности конструирования собственной модели оценки социально-психологических теорий и прототеорий, исходя из обеих критериальных групп; предложено строить ее как комплиментарную относительно принятых моделей дисциплинарного историописания.

Ключевые слова: интернализм/экстернализм, социально-психологическая теория, науковедение, наукометрия.

Skoryk M. M. Model of evaluation of the socio-psychological theories: ways of development

The article considers different ways to evaluate psychological theories and in particular the retrospective evaluation. It analyzes opportunities and the criterial range of internal approaches, which evaluate theories through identifying the system of their principles, psychological notions and categories, that is, intradisciplinary indicators. It also addresses and presents research-on-research approaches in evaluation, which belong to the group of external approaches, as well as a series of evaluation criteria offered within them. The conclusion is drawn that it is feasible to develop one's own model of evaluation of the socio-psychological theories and proto-theories based on both groups of indicators, such model being complementary for the generally received models of description of disciplinary history.

Key words: internalism/externalism, socio-psychological theory, science studies, scientometrics.

© Скорик М. М.